

Менжулін Вадим

Континентальна та аналітична філософія: проект возз'єднання біографій¹

Доцільність перекладу того чи іншого тексту зазвичай потребує певного обґрунтування. Як правило, аргументом на користь необхідності публікації виявляється історична значущість – власне перекладеного тексту або його автора. У більшості випадків обґрунтування будується приблизно за такою схемою: мислитель такий-то зробив значний внесок в історію світової філософської думки, отже, нарешті, вітчизняна філософська громадськість має можливість ознайомитися з однією з його епохальних праць в українському перекладі. Однак у випадку з працею професора Нової школи соціальних досліджень (Нью-Йорк, США) Саймона Крічлі «Континентальна філософія: дуже короткий вступ» скористатися подібними доводами досить важко. По-перше, цей текст поки що не встиг стати «епохальним», оскільки вийшов у світ за історико-філософськими мірками зовсім нещодавно – 2001 року². По-друге, сам автор – за одним лише своїм віком³ – на роль філософського класика претендувати поки що не може. Отже, перекладачеві та ініціаторові даної публікації треба пояснити, чому, власне, вітчизняному читачеві пропонується ознайомитися з фрагментами «поки-що-не-класичної» праці іноземного «поки-що-не-класика». Завдання важке, але, як нам здається, не безнадійне.

¹ Передмова перекладача до публікації українського перекладу двох глав із книги С. Крічлі «Континентальна філософія: дуже короткий вступ».

² *Critchley S. Continental Philosophy: A Very Short Introduction.* – Oxford University Press, 2001. – 168 p.

³ Саймон Крічлі народився 1960 р.

© Крічлі С., 2001

© Менжулін В., переклад, 2008

Протягом останніх років в Україні зусилля перекладачів філософської літератури були зорієнтовані в першу чергу на переклади праць видатних мислителів минулого. Завдяки цій тривалій та наполегливій роботі з'явилися українські переклади таких текстів «на всі часи», як, скажімо, «Держава» Платона, «Політика» Аристотеля, «Критика чистого розуму» Канта тощо. Подібний «ухил» цілком пояснюється та виправдовується тим фактом, що за радянських часів українські переклади класичної філософської спадщини майже не здійснювалися. Однак час минає і, як нам здається, поступово зростає потреба у розширенні спектра перекладацьких проєктів. Досить плідним може виявитися збільшення кількості перекладів праць активних учасників *поточного* філософського процесу в інших країнах. У цьому контексті дуже важливою віхою слід визнати заснування Українським філософським фондом книжкової серії «Сучасна гуманітарна бібліотека» (2001 р.). 2003 р. в цій серії вийшла книжка із дуже символічною назвою – «Повернення дівця»⁴.

Як нам здається, постать Саймона Крічлі цілком заслуговує на увагу з боку українського читача, оскільки в останні часи цей філософ є одним із активних дівців у англomовному філософському світі. Що стосується власне обраного для перекладу *тексту* проф. Крічлі, то, на нашу думку, значну інтелектуальну інтригу створює вже той факт, що в даному випадку представник *англomовного* світу є автором книжки про *континентальну* філософію. З метою обґрунтування останньої тези спробуємо коротко відтворити поточний «філософсько-геополітичний» контекст.

Панорама світової філософської думки в наші дні являє собою щільно заповнену мапу з великою кількістю шкіл, течій, напрямів. На концептуальному рівні характер взаємовідносин між різними фрагментами цієї багатoshарової системи варіюється від солідарності та компліментарності до жорсткої конкуренції, ворожнечі, ігнорування або навіть неприхованого презирства. Остаточної територіальної визначеності також немає, оскільки завдяки глобалізації зараз можна знайти представників будь-якого напрямку буквально будь-де. Однак стосовно оцінки масштабів поширення тих чи інших тенденцій по різних регіонах світу певний консенсус все ж таки існує. Більшість із

⁴ Турен А. Повернення дівця / Пер. з фр.; О. Гуджен, О. Полемченко, Т. Шваб. – К.: Альтерпрес, 2003. – 320 с. («Сучасна гуманітарна бібліотека»).

тих, хто пише про загальний стан філософії в сучасному світі, готові з тими чи іншими застереженнями використовувати як базову метафору протиставлення *континентальної* та *острівної* філософії. Під континентальною філософією маються на увазі численні філософські напрями, що домінують здебільшого у Європі (головним чином у Франції та Німеччині), тоді як до острівної традиції відносять провідні філософські вподобання представників англомовної цивілізації (головним чином її теперішнього основного стовпа – Сполучених Штатів Америки). Як наймогутніший «острівний» опонент «континентальної» традиції виступає дуже розвинута в англомовному світі *аналітична* філософія. Не таємниця, що представникам аналітичної та континентальної філософських традицій уже давно бракує взаєморозуміння. Ось, наприклад, як характеризує непрості взаємовідносини між цими двома основними філософськими силами сучасності наш колишній співвітчизник, який уже тривалий час працює в одному з університетів США:

...у США та Канаді аналітична філософія в цілому, очевидно, домінує, принаймні на рівні Американської Філософської Асоціації. Існує явна тенденція дещо зневажливого ставлення до континентальної філософії з боку аналітичних філософів. Конфлікт, як мені здається, має й політичне підґрунтя. У середовищі противників континентальної філософії поширене не дуже відрефлексоване переконання, що вся континентальна філософія є, по суті, завуальованим марксизмом через її насиченість критикою капіталізму. А раз так, то цю філософію треба витіснити з науки як щось таке, про що наперед відомо, що воно є легковажним та ідеологічним ⁵.

Якщо до цих спостережень додати відомий вислів баронеси М. Тетчер, спростуванню якого великою мірою і присвятив свою «Континентальну філософію» С. Крічлі ⁶, стає зрозуміло, що йдеться про таке непорозуміння всередині філософії, яке

⁵ О философии континентальной и аналитической и об интеллектуальной многоукладности. Беседа В. Россмана с Я. Шрамко // Вопросы философии. – 2002. – № 11. – С. 106–107.

⁶ С. Крічлі розпочинає Вступ до книжки таким красномовним прикладом напруженості у відносинах між англомовним світом та Європою: «5 жовтня 1999 року, коли Маргарет Тетчер попросили висловити її поточні погляди стосовно перспектив в Європейського Союзу, вона зазначила: «Скільки я живу, всі проблеми приходять з континентальної Європи, тоді як усі рішення – з англомовного світу» (Continental Philosophy: A Very Short Introduction. – Р. XI).

підігрується прихильниками більш масштабного – цивілізаційного – протистояння. Цілком природно, що за таких умов можна знайти куди більше книжок, у яких представники конкуруючих таборів досить компетентно розглядають власні філософські традиції та суворо критикують своїх опонентів, ніж праць, які відкривають перспективи плідного діалогу. Саме до таких досить рідкісних явищ можна віднести «Континентальну філософію» С. Крічлі, яка є прикладом компетентного та, що особливо важливо, дружнього (навіть захопленого) погляду цілком *автентичного англо-американця*⁷ на філософську традицію, фундатори та головні діючі особи якої родом з країн, що знаходяться «по той бік Каналу». Власне, спроба побудувати міст між аналітичною та континентальною традиціями є одним із головних завдань, що поставив перед собою С. Крічлі, і саме ця «філософсько-дипломатична» місія, як нам здається, робить його працю надзвичайно доречною в сучасному українському контексті, оскільки проблема міжкультурного діалогу є такою, що посідає одне з провідних місць у роздумах та дискусіях сучасних українських інтелектуалів.

Одним із фундаментальних пунктів «проекту примирення» у виконанні Саймона Крічлі є демонстрація спірності та безперспективності уявлень, згідно з якими «континентальна філософія» та «аналітична філософія» – чітко визначені поняття зі своїми раз і назавжди установленими значеннями. Історичний досвід дає С. Крічлі підстави сподіватися, що, незважаючи на всі непорозуміння між цими двома традиціями, «ми з часом все ж таки змогли б зайнятися філософією як такою, тобто, нарешті, абстрагуватися від вузькоцехових дискусій стосовно того, чим ці традиції відрізняються одна від одної та хто до якої з них належить»⁸.

Дуже важливою в цьому плані виявляється констатація того, що ворогуючі традиції визнають наявність у своїх біографіях дуже тривалого періоду єдності. Дійсно, з хронологічної точки зору процес розгалуження філософії на «континентальну» та «острівну» розпочався зовсім нещодавно. Своєрідною «точкою біфуркації» виявляється філософська спадщина Імануїла Канта, «який, з одного боку, є останньою великою фігурою, що

⁷ Саймон Крічлі народився та отримав освіту у Великій Британії, зараз живе і працює у Сполучених Штатах Америки.

⁸ Continental Philosophy. – Р. XII.

є спільною як для континентальної, так і для аналітичної традицій, а з іншого – символізує їхнє відокремлення»⁹. У другій главі «Континентальної філософії»¹⁰ С. Крічлі показує, що це відокремлення відбулося великою мірою внаслідок формування різних підходів до спадщини Канта. На його думку, в запалі запеклих дискусій «аналітики» та «континенталісти» просто забули, що їхні нібито «діаметрально протилежні» позиції насправді породжені різночитанням спадщини *одного й того* самого мислителя. Відповідно, привернення уваги до цієї об'єднуючої історичної обставини може сприяти зменшенню прірви між ворогуючими сторонами.

Іншою стратегією подолання протистояння між аналітичною та континентальною традиціями, до якої вдається С. Крічлі, є демонстрація відсутності монолітності в реальних інтелектуальних процесах, що відбуваються як на Континенті, так і на Островах. Так, наприклад, у тій же другій главі книжки показується, що діяльність багатьох із фундаторів та активних діячів аналітичної філософії (Фреге, Карнап та ін.) нерозривно та, що дуже важливо, змістовно (а не тільки географічно) пов'язана з континентальною Європою. С. Крічлі демонструє також наявність великої схильності до «континентального» типу мислення в межах самої англomовної культури. У третій главі книжки він висуває припущення, згідно з яким конфлікт між «аналітичним» та «континентальним» типами мислення можна спробувати зрозуміти в термінах моделі «двох культур», що була сформульована відомим британським письменником Чарльзом Пітером Сноу.

Згідно з моделлю, що її запропонував Ч.-П. Сноу, *в рамках самої англomовної культури* існують дві конкуруючі культурні установки, причому те, що прийнято вважати «аналітичною філософією», гармонійно узгоджується лише з однією з цих двох установок, тоді як з другою цілком можуть бути гармонізовані ті напрями думки, які прийнято асоціювати з «іноземною» (континентальною) філософією. С. Крічлі намагається показати, що «для англomовного світу континентальна філософія є не стільки чимось “зарубіжним”, ... а скоріше служить відображенням антагонізму, що коріниться у серцевині самої

⁹ Continental Philosophy. – Р. XIII.

¹⁰ Перший із двох глав цієї книжки, що пропонуються увазі читача у нашій публікації.

англійської культури»¹¹. На думку Крічлі, цей «внутрішньо-англійський» антагонізм особливо наочно проявився у протистоянні двох видатних діячів англійської культури XVIII–XIX ст. – поета-романтика Семюеля Тейлора Кольріджа та філософа-утилітариста Ієремії Бентама. Перший із них, якщо скористатися термінологією Сноу, є типовим «інтелектуалом-літератором» (саме «інтелектуально-літературна» установка, на думку Крічлі, є визначальною для континентальної філософії), тоді як другий є класичним уособленням сцієнтистської установки (носіями якої є більшість філософів-аналітиків).

У шостій главі (другій з представлених у цій публікації) С. Крічлі наводить найбільш, з його точки зору, виразний приклад подібного протистояння, однак уже не в межах британської культури, а в масштабах усієї світової філософії XX століття. Цього разу уособленням «інтелектуалів-літераторів» виступає один із найвпливовіших континентальних філософів Мартин Гайдегер, а роль його світоглядного антипода (представника сцієнтистської установки) виконує один із найвидатніших філософів-аналітиків Рудольф Карнап. Однак навіть докладне зображення конфлікту між такими непримиренними противниками не відволікає автора «Континентальної філософії» від виконання своєї основної місії – пошуків можливих шляхів якщо не примирення, то хоча б налагодження співпраці між представниками конкуруючих установок. Саме в такому контексті наприкінці шостої глави з'являється постать Людвіга Вітгенштайна, який на початку своєї інтелектуальної кар'єри зробив вирішальний внесок у розвиток аналітичної традиції, однак у другій половині життя піддав істотній критиці свій власний надмірний сцієнтизм та перейшов на позиції, що виявилися надзвичайно плідними вже з точки зору розвитку континентальної філософії.

У викладі С. Крічлі інтелектуальна біографія Вітгенштайна виявляється «зразково-показовою» двічі. По-перше, як впливає з вищесказаного, за своїм фактичним наповненням інтелектуальний шлях Вітгенштайна є чудовим прикладом можливості подолання таких «неадекватних та сектантських професійних самовизначень», як заяви про однозначну належність лише до певної традиції – або аналітичної, або континент-

¹¹ Continental Philosophy. – Р. XIV.

тальної¹². По-друге, саме з постаттю Вітгенштайна, як вважає Крічлі, пов'язаний такий важливий зсув в аналітичній традиції, як визнання «аналітиками» біографії «як предмета, що становить законний інтерес для філософії»¹³. Справді, немає кращого щеплення від надмірного сцієнтизму, ніж визнання існування зв'язку між ідеями філософа та його життям. Цей епохальний ідейний зсув у спільноті філософів-аналітиків, на думку Крічлі, був ініційований появою 1990 року масштабної інтелектуально-біографічної праці американського дослідника Рєя Монка «Людвіг Вітгенштайн. Обов'язок генія»¹⁴. Саме з цією подією С. Крічлі пов'язує початок нового (більш історично орієнтованого і, відповідно, більш толерантного по відношенню до континентального типу мислення) етапу в розвитку аналітичної філософії та визначає цю важливу подію як «біографічний поворот» в аналітичній філософії¹⁵.

Можливо, саме визнання того факту, що життя філософа є невід'ємним аспектом його філософії, приведе, врешті-решт, й до визнання філософами по «обидві сторони від Каналу», що філософія має бути як знанням, так і мудрістю, що її невід'ємними рисами є як наукова універсальність, так і екзистенційна унікальність. Що стосується С. Крічлі, то він активно підтримує проєкт возз'єднання аналітичної та континентальної традицій не тільки в роботі «Континентальна філософія», а й усією своєю інтелектуальною біографією. Розпочавши життєвий та академічний шлях у Великій Британії (Ессекський університет та університет Уельсу), він у подальшому активно будує свою кар'єру не тільки на Островах (Сполучені Штати Америки: Нова школа соціальних досліджень; Австралія: Сіднейський університет), а й на Континенті (Міжнародний філософський коледж у Парижі та Франкфуртський університет)¹⁶. Дві з шести його головних публікацій¹⁷ присвячені безпосередньо видатним французьким філософам – Жаку Деріда та Емануелю Левінасу.

¹² В останній (восьмій) главі книжки С. Крічлі прямо пов'язує перспективи розвитку філософії у майбутньому з її здатністю подолати такі сектантські тенденції, як поділ її представників на «континентальних» та «аналітичних».

¹³ Continental Philosophy. – P. 60.

¹⁴ Monk R. Ludwig Wittgenstein: the duty of genius. – New York: Free Press: Maxwell Macmillan International, 1990. – xviii, 654 p.

¹⁵ Continental Philosophy. – P. 60.

¹⁶ Інформацію взято з офіційного сайту Ессекського університету: http://www.esssex.ac.uk/philosophy/people/staff/simon_critchley.aspx

¹⁷ Докладніше про це в короткій довідці «Про автора» – див. нижче.

Наостанок хотілось би відзначити, що до переваг праці С. Крічлі можна віднести не лише глобальні миролюбні ініціативи, але й той факт, що авторові цього, як сказано у підзаголовку, «дуже короткого вступу» до континентальної філософської традиції, вдалося поєднати глибоке проникнення у суть предмета зі стислістю, виразністю та доступністю викладу. Замість характерного для багатьох книжок з історії філософії монотонного огляду філософських шкіл та їхніх представників С. Крічлі пропонує своїм читачам динамічну, захоплюючу розповідь, головними героями якої стають Кант, Гегель, Достоєвський, Ніцше, Гусерль, Гайдеггер, Карнап, Вітгенштайн, Дерида, Габермас та інші видатні мислителі минулого та сучасності. Завдяки цьому книжка може виявитися корисною не тільки для професійних істориків філософії, а й для широкого кола читачів, які цікавляться історією світової філософської думки. Маючи на увазі саме широкого читача, С. Крічлі намагався викладати свої ключові ідеї якомога простіше та прозоріше. Заради цього він відмовився від докладних посилань на джерела безпосередньо по тексті та обмежився наведенням наприкінці книжки списку, в якому даються лише основні джерела по кожній із глав. Фрагменти цього списку, які мають відношення до запропонованих у цій публікації глав, додаються наприкінці перекладу. Всі посилання, що з'являються безпосередньо по тексті, являють собою примітки перекладача.